

Ébredők, fajvédők, nyilasok és a „néplélek”

Utólag lehetetlen felmérni, hogy a két világháború között a radikális vagy mérsékelt antiszemita programmal fellépő több tucat parlamenti és parlamenten kívül párt milyen népszerű volt a korabeli Magyarországon, a jelszavaik mennyire keltettek visszhangot a társadalom különböző csoportjaiban. Tény ugyanakkor, hogy a helyi és országos politikusok többsége állandóan napirenden tartotta a „zsidókérdést”, nyilvánvalóan azért, mert választóik, illetve a megnyerni kívánt tömegek fogékonyak voltak a demagógiára, és a kérdéseikre azt a választ adták, amit hallani akartak. A kisebbségben levő és a választási győzelemre az adott politikai viszonyok között esélytelen baloldali és liberális pártokon kívül a kormánypárt és jobboldali ellenzéke egyaránt bűnbaknak tekintette a zsidóságot, és ez a felfogás találkozott a tömegek, elsősorban a parasztság hagyományos előítéleteivel. Mivel 1945-ig nem végeztek közvélemény-kutatásokat, csak a korabeli sajtó, illetve visszaemlékezések alapján állíthatjuk, hogy az első világháború alatt, 1917-től kezdődően erősödött fel a zsidók iránti, addig lappangó gyűlölet az Osztrák–Magyar Monarchia országaiban.

1918 nyarán a szociális motívumokkal alátámasztott vallási antiszemitizmus hatotta át a jobboldali sajtót Magyarországon, amely erőteljes bűnbakképzéssel párosult. Amikor a háborús vereség közeledett, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a zsidóságnak kell a felelősséget vállalnia a történelmi Magyarország katasztrófájáért. Ez a követelés kapott hangot az *Alkotmány* című tekintélyes budapesti napilap május 26-ai, majd június 16-ai számában. Itt jelent meg „Pro Juventute Catholica”, majd „Kultúra és terror” címmel Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök és népszerű hitszónok két cikke, melyben a háborús áldozatok „jóvátételeként” a keresztény fiatalok továbbtanulását, ennek előfeltételeként pedig a zsidók számának korlátozását sürgette az egyetemeken. A kibontakozó polémiaiban a *Népszava* „A mocskos szájú püspök” című cikkében torkollta le Prohászkaét. Válaszul az *Alkotmány* június 22-ei számában megjelent a „Felvetett zsidókérdés” című cikk, mely az antiszemitizmust már egyértelműen összekötötte

PELLE JÁNOS (1950) író, történész.

a „bomlasztó munkásmozgalom” elleni támadással is. „A zsidókérdést, melyet se vallási szempontból vesszük, hanem a közerkölcsiség, a közszellem, a keresztény kultúra, a népijólét nagy kérdésének tartjuk, főleg Magyarországon, hol a zsidó szellem óriási tényrerése a szociális és erkölcsi alapok megromlását okozza és állandóan ezt pusztítja... És ezért fog napirenden maradni a zsidókérdés, nem mint vallási kérdés, hanem mint fajunk és nemzetünk jövőjének kérdése.”

A Katolikus Néppárthoz közel álló *Alkotmány* kirohanásai a zsidóság és a „zsidó és kozmopolita szociáldemokrácia” ellen irányultak, s mintegy megelőlegezték azt a közéleti teret, melybe a magyar zsidóság az 1918–19-es forradalmak alatt kényszerült: kizárólag a liberális és baloldali pártoknál kereshetett szövetségeseiket, a politikai tájékozódás más, addig bevált útjai bezárultak előle.

De az első világháború frontjainak összeomlása idején a politikai támadásoknál egyelőre veszedelmesebbeknek tűntek azok a spontán támadások, melyeket a hazatérő, elkeseredett katonák intéztek a magyar zsidók élete és vagyona ellen. Igaz, ezek sem nélkülözték teljesen a politikai hátteret: az 1918 szeptemberében a vonatokon és a pályaudvarokon a leszerelő katonáknak osztogatott, pogromra felhívó röplap szerzői és kiadói minden valószínűség szerint az *Új Nemzedék* című hetilap körül tömörülő radikális antiszemiták közül kerültek ki.¹ A bűnbakképzésen alapuló zsidóellenes propaganda hatékonyan szította a leszerelt katonák spontán elkeseredését. A zűrzavaros viszonyokat kihasználva a frontokról fegyveresen hazatérő katonák számos rablást és gyilkosságot követtek el. Az áldozatok pontos számát még ma sem tudjuk, de azt igen, hogy a jegyzők és más „nadrágos emberek” mellett sok zsidó kereskedő, sőt rabbi is volt közöttük, vagyis a forradalmi időszakban felszínre tört a „népi antiszemizmus”. November elejétől kisebb pogromokra is sor került, elsősorban a távoli vidékeken, ahol a gazdasági motivációjú ellentétekhez nemzetiségi konfliktusok is társultak.

A 2010-es évek elején a Konfliktuskutató Intézet a zsidóellenes erőszak 22 esetét gyűjtötte össze az első világháború és az őszirózsás forradalom idején. Az esetek hiányos felsorolásából kiemelkedik az akkor Pest megyéhez tartozó Kiskunfélegyháza. Itt 1918. február 24-e és 26-a között „éhséglázadás, zsidóellenes erőszak és fosztogatás”, október 31-én és november elsején „kétnapos zsidóellenes zavargás”, 1919. február 18-án pedig „fegyveres harc és antiszemita pogrom” fordult elő.²

„Állandó rovat lett az *Egyenlőségben* és a *Zsidó Szemlében* a szomorú beszámoló a falvak zsidó lakói elleni, fosztogatással párosult támadásokról. Sok volt a halálos áldozat és számos helyen az életben maradt zsidókat elkergették. Előfordult, hogy a rend helyreállítására kiküldött katonák is részt vettek a fosztogatásban. Amikor a zsidó szervek a károsultak listáját felterjesztették a belügyminisztériumhoz, számuk 6206-ra rúgott, a kárösszeg pedig elérte az 1 milliárd koronát” – írja a zsidó önvédelmi egységek megszerveződéséről Róbert Péter.³ A pogromhírek hatására cionista küldöttség kereste fel a Károlyi Mihály vezetésével megalakult forradalmi Nemzeti Tanácsot. Beregi Árminnal az élen

Friedrich István államtitkárhoz fordultak, majd az engedélyét megszerezve megalakultak az Önkéntes Karhatalmi Századok. Ezeket a korabeli sajtó „zsidó önvédelmi gárdaként” emlegette, holott a másfélezres alakuló létszám egy része keresztényekből állt.

A zsidó önvédelemre reagálva szinte azon nyomban létrejöttek a radikális nacionalizmus és antiszemitizmus új politikai szervezetei. 1918. november 30-án a budapesti egyetemen, a Gólyavárban mintegy ezer tényleges tiszt és altiszt megalakította a Magyar Országos Véderő Egyletet. Tömegbefolyását tekintve a MOVE-nél jelentősebb volt az ÉME, melynek első akciója egy a hatóságok által betiltott tüntetés volt. Ezt 1919. január 26-ára szerveztek a Vigadóban tervezett cionista nagygyűlés elleni tiltakozásul. A Károlyi-kormány előbb a radikális politikai antiszemitizmus eszközeit próbálgató és a polgári demokratikus rendszerrel szembeszálló MOVE-t és az Ébredő Magyarok Egyesületét tiltotta be, majd 1919. március elsejével a cionista karhatalmi alakulatot is feloszlatta. Nemsokára a bázisát vesztett és az első világháború győztes hatalmai által cserbenhagyott „öszirózsás” kormány átadta a hatalmat a „forradalmi baloldálnak”, a szociáldemokratáknak és a kommunistáknak, és kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Az összezavarodott magyar közvélemény jelentékeny része ekkor már „zsidónak és nemzetietlennek” tartotta mindkét forradalmi rendszert, pontosan úgy, ahogy a korabeli németek jó része a Weimari Köztársaságot.

A nacionalista és antiszemita meggyőződésű s később jelentős politikai szerepet játszó csapattisztek hamarosan konspirálni kezdtek az újonnan kikiáltott köztársaság ellen. Mozgalmuk jellege feltűnően hasonlított a Németországban ekkoriban megszerveződő, leszerelt katonákból verbuválódó nacionalista szabadcsapatokéhoz és terrorista szervezetekéhez. Nem véletlen, hogy 1921-ben a MOVE elnökének, Gömbös Gyula budafoki házában leltek menedéket a compiegne-i fegyverszünetet aláíró Matthias Erzberger gyilkosai, majd később a szervezet vezetői rejtegették a Walter Rathenau zsidó származású német külügyminiszter életére törő katonatiszteket is. A radikális nacionalisták kezdettől fogva vonzódtak a német szélsőjobboldal, már a korai náci párt iránt is. Az ÉME vezetői 1924 decemberében táviratban köszöntötték Hitlert a börtönből való kiszabadulása alkalmából. Az ébredők országos kongresszusán részt vett Kurt Lüdecke, az NSDAP küldötte is, és többször tárgyalt a fajvédő párt vezetőjével, Gömbös Gyulával.

Egyértelművé vált a „régí elit” szembefordulása a hatalommal a március 21-én kiáltott Tanácsköztársaság alatt, melynek vezetői között túlnyomó többségben voltak a zsidó származású, addig többé-kevésbé ismeretlen baloldali politikusok. „A népbiztosok többsége nem ismert személy, nevük idegen hangzású, aránylag fiatalok, élettapasztalat nélküli pártemberek. Fényképük után ítélve kétkezi munkások nem lehettek, tápláltsági állapotuk nem a nyomortanyákon tengődőké. Nem a munkásság soraiból kerültek ki a közügyek intézésére. [...] A sok letartóztatás nem a tetterő megnyilatkozása. Nagyon meglepő,

hogyan az eddig politikailag háttérben meghúzódó zsidóság egyszerre porondra lép. [...] Közismert mély vallásosságukkal összeegyeztethetetlenül fő támaszai egy istentagadó világnézetnek, aminek taszító hatását csak az érezheti meg, aki az akkori vallásellenes beállítottságot látta. [...] Még szembetűnőbbé vált a vallásellenesség azáltal, hogy a keresztény papságot és mindennemű egyházi megnyilvánulást figyeltek, ugyanekkor a zsinagógák szombaton megteltek háborítatlanul” – olvasható egy, a korszakot felidéző, de torzítóan megjelenítő visszaemlékezésben.⁴ Figyelemreméltó, hogy a Tanácsköztársaság 133 napja alatt a kommunista vezetők maguk is tisztában voltak a heves zsidóellenes indulatokkal. Ezt 1919 júniusában, a Tanácsok Országos Gyűlésén Kun Béla is elismerte, de a tanácskormány azon kívül, hogy a keresztény egyházakhoz hasonlóan bánt a zsidó felekezetekkel, a cionista szervezeteket pedig betiltotta, mást nem tett.

A magyar társadalom, különösen a vidékiek, a parasztság szinte egyöntetűen elutasította a Károlyi-kormányt, majd a tömeges terrort alkalmazó, „internacionalista” Tanácsköztársaságot. Ehhez a hagyományos antijudaizmussal is összefüggő bűnbaképzés is társult. A közvélemény a történelmi Magyarország feldarabolásáért, a jelentős magyar etnikumú tömbök elcsatolásáért, a súlyos traumával összefüggő gazdasági nehézségekért és a hihetetlen méretű inflációért a zsidóságot okolta. A felfoghatatlanul súlyos csapásokért a zsidóság bomlasztó tevékenységét tette felelőssé, és ezt a leghatékonyabban az ÉME fejezte ki. Az ébredők a radikális antiszemitizmus motorját alkották, s a harmincas és negyvenes évek nyilaskeresztes mozgalma bizonyos értelmében az ő „destruktív dinamizmusukat” folytatta és „teljesítette ki”. Az ÉME 1919 augusztusában és szeptemberében, közvetlenül a Kommün bukása után olyan drasztikus vizuális üzeneteket fogalmazott meg, amire a magyar közéletben addig nem volt példa. „Politikai kommunikációs tevékenységük szembetűnő vonása az agresszív, gyakran ismétlődő köztéri plakátozásban öltött testet. Az ébredők gyakran árasztották el mozgósító, zsidóellenes szimbolikájú, illetve szövegezésű falragaszokkal az utcákat, amelyeken a zsidók visszaszorítását, antiszemita sztereotípiákat fogalmaztak meg, ilyen célból akartak mozgósítani rendezvényeik, illetve helyi és országos közéleti események (évfordulók, választások stb.) alkalmával.”⁵ Elég, ha itt megemlítjük az úgynevezett „Szamuely-plakátot”, melyen egy falusi feszület két oldalán felakasztott polgári és parasztruhás keresztények voltak láthatók, mellettük pedig egy kárörvendő zsidó. A plakát felirata: „Keresztények! Gyertek az Ébredő Magyarokhoz! Feladatunkat röviden és tökéletesen fogjuk elvégezni!” Az ÉME más plakátjai is egyértelműen pogromra, népitéletre uszítottak. A zsidóság szélsőségesen negatív sztereotípiáját jelenítették meg, de a torzképek egyértelműen a kommünhöz, a „Lenin-fiúk” megtorlásaihoz kötődtek, a riasztó „faji vonásokat” csak a politikai mondanivalóval együtt hangsúlyozták. A Kun Béla, Szamuely Tibor, Korvin Ottó és a többi zsidó származású kommunista iránt érzett gyűlölet forrása azonban az idő múlásával kiapadt, a vörösök gyilkosságait pedig elhomályosították a fehérek rémtettei.

De 1919 őszén, Horthy Miklós Nemzeti Hadseregének Budapestre való bevonulása után az ébredők népszerűsége még töretlen volt. Az ÉME 1919. november 30-án felzaklatott, gyűlölettel teli légkörben tartotta meg tanácskozását a Vigadóban. Harminchat vidéki tagszervezet küldte el a képviselőit, s az épületből kiszorult tömegnek szabadtéri nagygyűlést is tartottak. Az elfogadott program lényege a „zsidókérdés megoldására” irányult. Ezt az ébredők lapjai, az *Ébredő Magyarország*, majd a *Hazánk*, szüntelenül ébren tartották, s az újonnan megszerveződő keresztény-nemzeti sajtó, a Bangha Béla jezsuita páter szervezésében létrejött Központi Sajtóvállalat lapjai – a *Nemzeti Újság*, a *Szózat*, az *Új Nemzedék*, a *Népakarat* – folyamatosan visszhangozták.

A 1920 márciusában kormányzóvá választott Horthy Miklós csak bizonyos mértékig volt hajlandó akceptálni az antiszemita diákszervezetek körül megszerveződő lumpen elemek meg a terrorakciókra és rablásokra kapható katonák politikai igényeit. A rendszer teljesítette az ébredők első, még 1919 szeptemberében megfogalmazott követelését, és a Nemzetgyűlés elfogadta a numerus clausust. Az 1920. évi XXV. tc., melyet Prohászka Ottokár püspök nagyhatású beszéde után iktattak törvénybe, korlátozta, az összlétszám hat százalékában szabta meg a zsidó vallású hallgatók felvételét az egyetemekre.

A politikusok tehát elismerték a „szociális antiszemitizmus” jogosságát az értelmiségi pályákon, és hosszabb távon az értelmiségi elit cseréjét ígérték. Ennek a társadalmi igénynek bizonyos mértékig volt racionális alapja, hiszen a zsidók valóban „túl voltak reprezentálva” az értelmiségi pályákon, ahogy ezt a *Huszádik Század* című folyóirat 1917-es körkérdésére válaszolók, többek között maga Jászi Oszkár is elismerte. De ahhoz sem fért kétség, hogy a zsidó vallású hallgatók korlátozásától nem lesz több magas szinten képzett, gazdaságilag önálló-sulni képes keresztény orvos, jogász vagy mérnök, viszont a törvény végrehajtása folyamatosan mérgezte a közéletet. Az első 20. századi európai zsidótörvénynek nevezhető 1920. évi XXV. törvénynek messzemenő következményei voltak: antiszemita pályára állította az egyetemeket és a velük szoros kapcsolatban álló értelmiségi érdekvédelmi szervezeteket. Magyarországon 1919 őszén és 1920-ban ment végbe az a hosszú távon katasztrófális átalakulás az egyetemeken, mely kilengéseket és a később is rendszeresen előforduló rendzavarásokat és kényszerűzüneteket idézett elő. Ugyanakkor az is tény, hogy a numerus clausus mögött komoly tömegigény húzódott meg. Az egyetemisták jelentős tömegek zsidóellenes érzéseit fejezték ki, hiszen önmagában a konkurenciától való félelem nem indokolta az egyetemeken a zsidóveréseket, az állandóan ismétlődő „kraválokat”.

A húszas évek elején a „keresztény-nemzeti kurzus” avantgárdját alkotó ébredők a fajvédőkkel együtt harcoltak a zsidó kézben levő sajtó, elsősorban az *Est*-lapok és a szociáldemokrata *Népszava* ellen, de nem sikerült felszámolniuk őket: a demokratikusnak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető Horthy-rendszer ugyanis jól felfogott érdekében ragaszkodott a sajtószabadság fenntartásához.

A rendszer stabilitásának megőrzését szolgálta az 1922-ben bevezetett és 1939-ig érvényben levő „vegyes” választási rendszer, melynek keretében vidéken nyílt, Budapesten és a nagyobb városokban pedig titkos szavazást rendeztek, és a legszegényebbek jelentős részét kizárták a választásból. A korabeli Európában példátlanul antidemokratikus, gyakran manipulációval és erőszakkal eltorzított választások jelentettek csak garanciát az ellen, hogy a radikális antiszemita demagógiát űző jelöltek szerezzenek mandátumot, és olyan erők kerüljenek be a parlamentbe, melyek Bethlen István mérsékelt antiszemita Egységes Pártjának hatalmát fenyegetik. „A konszolidáció törekvéségét a már említett nyílt választáshoz való visszatérés is bizonyítja, ami paradox módon nem a demokrácia, hanem a szélsőségek elleni intézkedés volt. A választási terror mellett más területen is rendszeres beavatkozások voltak szükségesek: a rendőrség rendszeresen fellépett az antiszemita egyetemistákkal szemben, már 1920 márciusában is előfordult, hogy a randalírozókat karhatalom fékezte meg. Több volt különítményes és ÉME-tag ellen eljárás indult, a szervezet működését ideiglenesen több alkalommal fel is függesztették, és miniszteri biztost neveztek ki az ellenőrzés lebonyolítására.”⁶

Horthy, bár 1922-ig igénybe vette az ÉME és a többi radikális antiszemita társadalmi szervezet támogatását, végső soron egy konzervatív jobboldali rendszer megalapozására törekedett. Az ébredők, akik még a húszas évek közepén is a zsidók ellen elkövetett merénylettekkel igyekeztek fokozni a belső feszültséget, beleütköztek a konszolidációs törekvésekbe. Meg kellett fékezni az inflációt, nyugati kölcsönöket kellett szerezni, új iparágakat kellett kiépíteni, a termékeiknek pedig piacokra volt szükségük. Horthy Miklós reálistan gondolkozó miniszterelnöke, a kiváló taktikus Bethlen István e célok megvalósításához nem nélkülözhetette a magyar zsidóság támogatását. Minthogy azonban a rendszer nem fordulhatott szembe saját alapjaival, a megszüntetve való megőrzés megoldásához folyamodott: egy sajátos, „múltra orientált” antiszemitizmust kanonizált, ugyanakkor nem zárkózott el a zsidók integrációs törekvései elől. Az 1919 és 1922 közötti dinamikus antiszemitizmust így a két világháború közötti békeperiódus külső és belső erőviszonyai statikussá alakították, mert a magyar gazdaságnak és társadalomnak egyaránt érdeke volt a különítményesek és az ébredők garázdálkodásának a megfékezése. Szervezeteik, elsősorban a MOVE és a Turul azonban fontos pozíciókat őriztek meg. A diákszövetségben tevékenykedő antiszemiták például a két világháború között bármikor képesek voltak mozgósítani az egyetemi ifjúságot: ez történt például a numerus clausus módosítása elleni, 1927. őszi tiltakozás során, mely zavargásokban, a zsidó diákok inzultálásában fejeződött ki.⁷ A diákok radikalizmusa a két világháború között állandóan fenyegette a Horthy-rendszer stabilitását, követelték a „numerus nullust”, és támogatta Gömbös Gyulát, majd Imrédy Bélát. 1919 és 1922 között a gyűléseket, tüntetéseket, sőt, terrorakciókat is szervező ébredők, az egyetemi hallgatók szervezeteivel együtt szüntelenül élezték az amúgy is meglévő feszültséget a zsidókérdés körül, újabb és újabb követeléseket támasztottak, állandóan

„emelték a tétet”. Az antiszemita mozgalom dinamikáját tükrözte az 1920 szeptemberében a Tattersaalban tartott tízezres tömeggyűlés, melyen ismertették huszonöt pontos programjukat. Ez a nyilatkozat megelőlegezve Magyarország teljes „zsidótlanítását” tartalmazta mind kulturális, mind gazdasági téren.⁸ Az ébredők, majd a fajvédők antiszemita bűnbakképzését a trianoni béke revíziójának széles körben népszerű, az egész korabeli társadalmat átható irredenta vágya táplálta, ami valóságos „magyar vallássá” vált. A „nemzeti radikalizmus” erősítette a lappangó, súlyos társadalmi feszültséget, mely a különböző csoportokat és rétegeket szembeállította egy súlyos modernizációs deficitet felhalmozó országban.

A húszas években a magyar jobboldali közvéleményt elsősorban a trianoni béke felülvizsgálatának szükségessége és a földkérdés foglalkoztatta – persze, ezeknek is volt antiszemita olvasatuk. Joggal fel lehet tenni a kérdést: miért épp a zsidókat tette felelőssé a politika s hatására a közvélemény jelentős része a nemzeti tudatot ért sérelemért és a riasztó társadalmi egyenlőtlenségekért? Mi köze volt a magyar zsidóságnak Trianonhoz és a Magyarországra kényszerített igazságtalan békét garantáló Népszövetséghez? A bűnbakképzés lelki mechanizmusa Hermann Imre analitikust is foglalkoztatta, és 1943-ban ezt írta róla: „Bosszúság, felfortyanás és agresszió sajátos kiváltójaként szerepel az igazság ideálja és azok az intézmények, amelyek fenntartását garantálják. Ez talán különösen hangzik, de a behatóbb vizsgálat több olyan körülményre akad, amelyek az igazságossággal kapcsolatban agressziókiváltás értelmében hatnak. Igazságos döntés magában véve sem könnyű, de ezenkívül az igazságosság ideálja könnyen kap szubjektív színezetet. Ez az oka annak, hogy a határozatok, amelyeket talán pártatlanul hoztak, azt, akit ez a határozat személyében kedvezőtlenül érint, megbántják. Ott is igazságot követelnek, ahol ez a követelés értelmetlen mint emberi sorsok megítélésében vagy akár népek sorsát illetően, pl. önmaga által felidézett ellenségeskedés után, amelyet »igazságtalan« békekötés zár le. Ha nem állna fenn az igazságosság ideálja, úgy e hibás értelmezések sem merülhetnének fel. Emellett az igazság ideáljának »megsértése« nemcsak személyes, szubjektív okból vált ki agressziót. A harmonikus világkép megsértését látják benne. [...] A megkövetelt világkép megsértése lecsökkenti az egyes egyén biztonságérzését: a sértés megszemélyesítése egy gonosz, bántó lény létezését posztulálja. A paranoid beállítódás fokozza a sérülékenységet és utat nyit a megszemélyesítés felé.”⁹

Nem véletlen, hogy a joggal igazságtalannak érzett trianoni béke revíziójára készülők, a nemzetközi szerződések által súlyosan korlátozott magyar hadsereg tiszti és altiszti karában az antiszemitizmus mély gyökeret vert. „Fontos motíváció volt a történelmi traumák okozta ellenségkép keresése, a gyűlölködés is, amit jellemez, hogy a hadsereg törvényes alap nélkül zsidótlanította sorait. Zsidókat nem soroztak be, és a zsidó vallású tiszteket néhány kivétellel elbocsátották, valamint már ekkor tervbe vették tiszta zsidó egységek felállítását. Teleki a nemzetgyűlésben is előterjesztette, hogy a ’megbízhatatlanokat’ munkaszolgálatos

zászlóaljakra kívánja szervezni, Sréter István ezredes, székesfehérvári körletparancsnok (későbbi honvédelmi miniszter) pedig egy 1920. januári iratban kifejezetten utalt arra, hogy 'az ország jelenleg élet-halál harcát folytatja a zsidósággal'. Ennek jegyében külön parancsban tiltotta meg a tisztikarnak a zsidókkal való társadalmi érintkezést."¹⁰

Bár a Horthy-rendszer kezdeti, dinamikus antiszemitizmusa a húszas évek második felében háttérbe szorult, mozdulatlanná merevedett, de nem szűnt meg, beépült a rendszer alapjaiba. Figyelemre méltó, hogy miközben Budapesten az ÉME visszaszorításával az élet visszatért a „rendes medrébe”, addig egyes vidéki városokban már a „bethleni konszolidáció” alatt sem éledt ujja a dualizmus korszakában kialakult, alapjában véve békés magyar–zsidó együttélés. Kirívóan súlyos, az ellenforradalmi időszakban bevezetett diszkrimináció konzerválódott a Pest megyei Cegléden. Itt a szélsőséges antiszemita Verhovay Gyula volt előbb a Függetlenségi Párt, majd az Országos Antiszemita Párt képviselője, és 1878 és 1887 között maradandó hatást gyakorolt a város közéletére. Végső István így írja le a húszas évek elején az ÉME és az Ostenburg-különítmény ceglédi működését: „Utóbbi utcát söpörtetett minden összeszedett ceglédi zsidóval. Sőt, több zsidót fogva tartott, és annak fejében engedte el őket, ha lemondanak iparjogosultságukról, trafikengedélyükről vagy tisztviselői állásukról. Az ÉME zsidók ablakait verte be, egyes beszámolók szerint nem volt olyan érintett ház, amelynek az üvegeit ne kellett volna ebben az időben cserélni. Sőt, még házi készítésű bombákat is bedobtak két-három alkalommal.”¹¹ Dr. Sárkány Gyula ceglédi polgármester a helyi pártok képviselőivel együtt nyíltan „fajvédő” alapra helyezkedett, és a képviselőtestület a „bürokratikus antiszemitizmust” alkalmazta, és számos megkülönböztető intézkedéssel sújtotta a helyi zsidókat. Így haszonhajtó iparigazolványt zsidó nem kaphatott, a városi középületeknek nem volt zsidó bérlője, a képviselő-testületnek nem volt zsidó tagja. A városban tilos volt zsidó vonatkozású újságok árusítása, a városi uszodát a zsidók csak hétfőnként látogathatták, volt idő (1921. február), amikor zsidó előfizetőknek nem kapcsolták az interurbán telefonhívásokat stb.

A politikai elit meghatározó csoportjaiban küldetéssé vált a belső felforgatás, a zsidóság, a baloldali mozgalmak, a liberálisok és a szabadkőművesek elleni harc a „nemzeti öncélúság” jegyében. Ez a felfogás jellemezte az ÉME, a MOVE, a Vitézi Rend, az Etelközi Szövetség, a Kettőskereszt Vérszövetség és számos más, a Társadalmi Egyesületek Szövetségében tömörült szervezet tagságának világképét, s később az antiszemitizmust új, „faji” tartalommal korszerűsítő nyilasok szellemiségét is.

Bár a fajvédők a rituális gyilkosság vádját nyíltan nem vállalták, az antiszemita sajtó folyamatosan célozgatott rá, publicisztikáival folyamatosan utalt Tiszaeszlárra. Jellemző, hogy egy polémia során, amikor a liberális sajtó bírálta Prohászka Ottokárt, a „sakterkést” is emlegették. „1924. október végén a jobb- és szélsőjobboldali keresztény politikai szervezetek nagy szimpátiatüntetést tartottak Prohászka mellett, mert az *Esti Kurír* hasábjain megjelent egy, a püspökkel

szemben kritikus hangvételű publicisztika. Az ÉME teljes erőbedobással képviseltette magát a rendezvényen, továbbá olyan szónoklat is elhangzott, mely Prohászka kapcsán „ébredő katolicizmusról” beszélt (Krüger Aladár), Lendvai István pedig talán a korábbiaknál is radikálisabban szónokolt például arról, hogy a ‘sakterkés’ akarta szétszaggatni a püspök papi ruháját, és ez a ‘sakterkés’ – úgy gondolta – minden keresztényt leölné. ‘Ma ott tartunk, hogy keresztény szövetségesek védelme alatt minden piszkos tintazsidó nekimehet Prohászka püspöknek’ – jelentette ki, elkötelezve magát, hogy a ‘hatezer éves sátáni fajjal’ fel fogják venni a küzdelmet, hasonló szellemben üzent a parlamentnek, Prohászka pedig ‘az apostolok utódját, a bátor, harcos magyart, az ébredő eszme küzdőjét’ köszöntötte mély hódolattal.”¹²

1925. október harmadika és hatodika között tartották Budapesten – Eckhardt Tibor és Gömbös Gyula szervezésében – az „első” Nemzetközi Antiszemita Kongresszust – amely tulajdonképpen a negyedik volt, az 1882-es (Drezda/Szászország/Német Birodalom), az 1883-as (Chemnitz/Szászország) és az 1886-os (Bukarest) után. A kongresszusra az antiszemita internacionálé jegyében meghívták Németországból a veterán antiszemita Theodor Fritsch-et (1852–1933), a több tucat kiadásban közkézen forgó *Handbuch der Judenfrage* kézikönyv szerzőjét, akinek eszméi a nürnbergi törvényeknek is alapul szolgáltak, valamint a román szélsőjobb (egyébként közismerten „magyarfaló”) atyját, Alexandru Constantin Cuza (1857–1947) professzort is.¹³ A kongresszusnak azonban nem volt olyan visszhangja, mint az 1882-es drezdaiak, ahol Istóczy Győző a Solymosi Eszterről készült nagyméretű rajz előtt mondott beszédet, és Tiszaeszlár neve világszerte ismertté vált. Mivel Magyarország épp kilábaló félben volt a válságból, még a hazai közvéleményt sem érdekelte, csak a szélsőjobb oldali sajtó írt róla. Gömbös Gyula a kudarcból azt a következtetést vonta le, hogy pártjának, Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Pártnak a kormánypárt jobboldali ellenzékeként kell politizálnia, és a középosztály szemében akkor még primitívnek tűnő vérvádas uszítás, továbbá az ÉME harsány „zsidózása”, erőszakos tüntetései fölött eljárt az idő. Ettől kezdve Gömbös és a MNFP-hez közelálló politikusok és publicisták (Zsilinszky Endre, Lendvai István, Mílotay István, Oláh György és mások) a „magyar fajt”, mindenekelőtt a parasztságot veszélyeztető társadalmi problémákra, a kilátástalan nyomorra, a tudatlanságra, a földéhségre helyezték a hangsúlyt.¹⁴ A feudálkapitalizmust és a nagybirtokrendszert ostromozó kritikájuk ugyanakkor a Bethlen István miniszterelnök és az arisztokrácia támaszának tekintett zsidó nagytőke ellen irányult, amit kedvezően fogadott az értelmiség és a diákság, a formálódó „új reformnemzedék”. Viszont a paraszti tömegekre a programjuk nem hatott, az számukra túl „elvont” volt. Gömbös Gyula mindebből levonta a következtetést, és feloszlatta pártját. És bár antiszemita világnézete nem változott, 1928-ban visszalépett a kormánypártba.

Tény, hogy a húszas évek második felére az antiszemitizmus elvesztette az egész társadalmat nyugtalanító erejét Magyarországon. A gazdaság távol tartotta magát a zsidóellenes radikalizmustól, organikusan fejlődött, bár a társadalomnak

már szembe kellett néznie a földreform követelésével, majd a gazdasági válság idején nyilvánvalóvá váló, széles körű elégedetlenséggel.

A bethleni konszolidáció csak lefojtotta, de nem törölte ki a nép emlékezetéből a vérvádas ügyet. „A babonákat és az előítéleteket érthető módon leginkább falvakban és a kis településeken táplálták, és kevésbé a nagyvárosokban. Mivel a vidéki lakosság döntő súlyát legtovább Kelet-Európában és Közép-Európa egy részén őrizte meg, érthető, hogy az antiszemitizmus ősi, babonás, vérvádas típusa is Európa eme felén tartott ki a legtovább. A zsidókat ért vádak, a förtelmes bűneikről terjengő történetek úgy hasonlítottak egymásra, mint egyik tojás a másikra. Az ilyesfajta rémmesék még Magyarországon is megérték a 20. századot.”¹⁵ A nyilas Marschalkó Lajosnak, aki 1943-ban uszító könyvet írt Solymosi Eszter „lesakterolásáról”, igaza volt, amikor a *Függetlenség* 1944. április 15-ei számában ezt nyilatkozta: „Bár az igazság Solymosi Eszter haláláról sokáig rejtve volt, „nagyon lent, [...] nagyon nagy népmélységekben” tovább élt róla valami „homályos tudat”. Kékesi Zoltán ehhez hozzáfűzi: „Az elődöknek a nemzeti könyvtárban megszólaló hangja, a peranyagok antiszemita olvasata és az utódok transzgenerációs emlékei mellett ez a népi tudás őrizte meg a múlt igazságát. Ez a »népmélységekben« tovább élő tudás volt az, amely Marschalkó szerint Erdélyi versében megszólalt.”¹⁶

Más források viszont arról tanúskodnak, hogy a híres vérvádra fél évszázad multán is emlékezett az „egyszerű nép”, hiszen Ortutay Gyula néprajzkutató 1933-ban két változatban is lejegyezte a tiszaezlári rituális gyilkosság közszájon forgó, verses történetét. Oláh György *Három millió koldus* című könyvében megörökítette, hogy 1928-ban egy Cegléd környéki tanyán annyira elevenen élt az 1889 januárjában meghalt Habsburg Rudolf trónörökös emléke, hogy a parasztok azt remélték, visszatér, és földet oszt. Hogyan merült volna feledésbe a hét évvel Rudolf halála előtt eltűnt Solymosi Eszter, akinek „ügyét” vagy két évtizedig heves politikai agitáció népszerűsítette?

1933-ban jelentek meg először a tiszaezlári ügy 1915-ben meghalt vizsgálóbírójának az emlékiratai. Bary József *A tiszaezlári bünper* címmel 1933-ban Budapesten megjelent, majd 1944 májusában újra kiadott könyve ugyan sok újdonságot nem tartalmazott, mégis az volt az üzenete, hogy „az igazság kiderítését külső erők akadályozták meg”. Bary „az ügy perpatvart idéző zavarosságát” és a társadalmi béke érdekében a per lezárását sürgető kormányzati nyomást dokumentálta, igazolva saját antiszemita előítéleteit és a vád megalapozottságát. Hitelt adott a vérvádnak, a felmentésért „zsidó összeesküvést” tette felelőssé, és legendának, hazugságnak minősítette az azt alátámasztó bizonyítékokat. „Egyúttal Eötvös Károly könyvét is próbálta hitelteleníteni: »A végtárgyaláson a hamis tanúkról és felbujtóikról éppúgy lehullt a lepel, mint a szélhámoskodó tudományról vagy mint a kínvallatások legendájának szerzőiről.« Ennél több azóta sem kell az újabb korok antiszemitáinak, hogy a »zsidó összeesküvést leleplező« Bary legyen koronatanújuk az általuk lezárni máig nem kívánt ügyben” – írja Paksza Rudolf.¹⁷

1937-ben, vagyis a *Solymosi Eszter vére* megjelenésének évében adták ki Erdei Ferenc *Futóhomok* című szociográfiáját, amiben kitért arra, hogy a Pest megyei, a magyar történelemben fontos szerepet játszó városban nem sokat változtak a viszonyok a különítményesek terrorja óta. „Cegléd antiszemita. Csak németországi méretek alkalmasak annak a szigornak a felmérésére, mellyel itt a zsidókat kezelik. Nem nagy számú a zsidóság (3%), de térfoglalása a kereskedelem és hitelvállalataiban, ügyvédek, orvosok soraiban jelentékeny. Nyílt utcán a legritkább eset, hogy nem zsidó zsidóval menjen végig. A városi képviselőtestületben állandó a kifakadás ellenük, s házak falain a legváltozatosabb zsidóellenes fölírások olvashatók nap nap után. Van nyilaskeresztes párt is, de az antiszemitizmus nem ezek által szított düh: általánosabb annál.”¹⁸

Vajon a Kossuth Lajos beszédéről elhíresült városban, az országos és helyi politikusok gerjesztették a „zsidók elleni dühöt”, vagy ők csak „kiszolgálták” a néphangulatot, és tőkét kovácsoltak belőle? Nézetem szerint kölcsönhatásról volt szó, melynek során a politikusok felerősítették választóik antiszemita előítéleteit, miután érzékelték viszolygásukat a zsidóságtól, mely a modernitás elutasításából is fakadt. Részt vettek abban a katasztrófális kimenetelű játszmában, melynek során a hatalom pozíciói megingathatatlanná, a gazdasági téren sikeres, nagy összegű adót fizető zsidók pedig zsarolhatóvá váltak. A dualizmus idején az erősen korlátozott választójog, a nemzetiségi problémák és a liberális közjogi rendszer lehetővé tette a politikai manipulációkat. Ezért az antiszemitizmus nem intézményesülhetett az országos politikában, és Istóczy, Verhovay és társaik kiszorultak a parlamentből. Viszont a társadalmi feszültségek által gerjesztett forradalmi radikalizmus a harmincas években már „áttört”, legitímálta a szélsőjobboldali mozgalmakat és pártokat. Szálasi szép számú ceglédi követői csak folytatták a hagyományt.

Nagy-Britannia Budapestre akkreditált követe jól mérte fel a korabeli magyar társadalom „antiszemita fertőzöttségét”: „Magyarországon a zsidók iránti gyűlölet olyan pszichózis, melynek nincs racionális háttere. Ebből logikusan következik, hogy Magyarországon lelkesen üdvözölték Hitlernek a németországi zsidó befolyás visszaszorítása terén elért sikereit, amelyek hatására fellángoltak az antiszemita érzelmek.”¹⁹ A nácik, majd a nyilasok tudatosan élesztették fel a primitív, ősi előítéleteket és tudat félelmeket mozgósító zsidógyűlöletet. Julius Streicher hetilapja, a *Der Stürmer* már 1934 májusában (!) megjelentette első Vérvád-különszámát (*Ritualmord Nummer*). Ez a címlapján késő középkori rajzot közölt arról, hogyan vették vérét a zsidók keresztény gyermekeknek. De a korabeli nyugat-európai és amerikai közvélemény nem vette komolyan, „figyelemelterelő propagandának” tekintette a primitív vádaskodást. Nem meglepő, hogy a harmincas évek második felében a baloldali magyar értelmiség nem szentelt különösebb figyelmet a vérvádnak, lebecsülte hatását a közvéleményre. Amikor 1937 augusztus másodikán Szálasi Ferenc hetilapjában, a *Virradatban* megjelent a tehetséges népi költőként indult Erdélyi József hírhedt verse, a Solymosi Eszter vére, a szociáldemokrata *Népszava* elhibázottan, baloldali ideológiai

panelekkel reagált rá. Az írás szerzője, a zsidó származású Forgács Antal egy év múlva Franciaországba emigrált, de ott letartóztatták és deportálták, majd 1944-ben, Auschwitzban meggyilkolták. A cikk címe: *Nyílt levél Erdélyi Józsefhez*, és 1937 augusztus ötödikén jelent meg a baloldali napilapban.

Forgács mindenekelőtt nagyrabecsüléséről biztosította Erdélyit, akit költőként a példaképének tartott. „Haboztam, mert ama kevesek közé tartoztam, akik őszintén csodálják költészetét”, írta, és felidézte, hogy néhány hónapja méltatást írt róla. Majd így folytatta: „Uram! Elolvastam a 'Virradat' augusztus 2-i számában a 'Solymosi Eszter vére' című versét, amelyben felújítja a tiszzaeszlári vérvádat, megfellebbezi a bíróság ítéletét, s a 'kiontott ártatlan vérel' 'hajnalt fest a magyar égre'. Elolvastam a verset és sírni szerettem volna. Kitűnő költő, hová süllyed Ön? Milyen kétes mélységekből hallatja szavát? Erdélyi József a nép üres frázisokat harsogó elnyomói között? Erdélyi József a pogromra uszítók elvadult seregében?” Figyelemreméltó, hogy a *Népszava* munkatársa „osztályharcossal” magyarázta, teljesen félreértette a nyilasok elfojtott ösztönöket mozgósító antiszemizmusát: „A kis Tisza-parti falusi lány soha ki nem folyt vérét azok kérték számon, akiknek érdekében állt, hogy az igazság elsikkadjon. Azért terjesztették tervszerűen ezt a szörnyű mesét, hogy a közvélemény figyelmét eltereljék az ő bűneikről: az Ön szüleinek szörnyű nyomorúságáról, a földtől megfosztott magyar parasztságról, amelynek milliós tömegei épp a tiszzaeszlári per idején kényszerültek Amerikába.” Ugyanígy szemlélte Erdélyi József uszító versét Bálint György a *Pesti Napló* 1937. augusztus 10-ei számában, igaz, leszögezte: „Erdélyi József tollából megjelent egy vérvádas nácivers.” De: „ennek az irányzatnak – ti. nemzetiszocialistáknak – az emberei csak azért szítják a faji ellentéteket, hogy ezzel eltereljék a figyelmet az igazi társadalmi ellentétek felől”. Rónai Mihály András a *Pesti Napló* 1937. augusztus 8-i számában esztétikai ítéletet mondott az *Egy költő halálára* című cikkében, melyben arra a következtetésre jutott, hogy Erdélyi József csapnivaló költeményével egész addigi életművét megsemmisítette. Két nappal később viszont ugyanott Fodor József vitatta ezt az ítéletet a *Levél egy botrányos versről* és egy jó költőről című cikkében, mely után hosszas pereskedés következett a megsértett költő és kritikusi között. Kolozsváry-Borcsa Mihály még 1943-ban is kifogásolta a kritikák sértő hangját, védelmébe vette a szerzőt. „Erdélyi Józsefet még 1937-ben is, amikor megírta a »Solymosi Eszter vére« című megrázó költeményét, zsidó lapok esztétái egyszerűen kitessékelték az irodalomból.”²⁰ Holott már ekkor nyilvánvaló volt, hogy a vérvádat „rehabilitáló” költemény esztétikai mércével megítélhetetlen, megjelentetése egyértelmű politikai tett volt. A Szólasival és eszméivel rokonszenvező közvélemény ezt nyomban felismerte, ezért is adtak el a verset közlő *Virradat* című nyilas hetilapból mintegy tízezerrel többet az addigi példányszámnál. Retorzió nélküli publikálása a kollektív bűnbakképzés „népi mítoszát” tárta a nyilvánosság elé. Ledöntötte az Osztrák–Magyar Monarchia jogrendje által felállított tabut, amit addig a Horthy-rendszer is betartott. Tiszzaeszlár radikális antiszemita értelmezése persze akkor már nem számított

újdonságnak, sokkal inkább az, hogy már nyíltan lehet beszélni arról, hogy „a magyarság halálos ellensége a zsidóság”, és „vagy ők pusztulnak el, vagy mi”. Márpedig a „zsidókérdés” ebben a formában való felvetése kizárta az együttélés minden formáját, és megnyitotta az utat a „végső megoldás” felé.

A Solymosi Eszter vére című költeményt, melyet költője Bary Józsefnek ajánlott, Erős Ferenc elemezte. A pszichológus szerint a nyilasokhoz csatlakozó költő célja a rituális gyilkosság vádjának „transzformációja” volt: a vérvádnak a forradalmi retorikával és a szociális demagógiával való összekapcsolása. „A költemény erotikusan felizzó soraiban a kis libapásztorlány vére »beh meleg«, de a költő fantáziájában a kiontott vér talán nem vész kárba, mert a »szűz juhocs-kából« magyar anya lesz, a magyar feltámadás szülőanyja, már-már istenanya, »árva népének« anyja...”²¹

Nehéz elképzelni, hogy Erdélyi József, bár gyermekkorában hallotta, hogy titokzatos zsidók gyermekeket rabolnak, őszintén hitt volna a vérvádban. Értelmiségi volt, költő, József Attilához hasonló tehetségnek tartották. De hiányoztak az erkölcsi gátlásai. Ahogy *Fegyvertelenül* című, először 1943-ban megjelent önéletrajzában bevallotta, azért írta meg a verset, mert nem kapta meg hat egymást követő évben a Baumgarten-díjat, úgy, ahogy ezt követelte az alapítvány kuratóriumától. Természetesen visszaütötték, ezért bosszút akart állni a „elzsidósodott magyar irodalmi világon”.²² Vagyis a realitással mindig hadilábon álló Erdélyi József egyszerűen a „zsidóság” zsarolására használta a Solymosi Eszter vérét. A harmadik versszak különösen szuggesztív:

...a vérpatakból vérfolyó gyűlt és hömpölyög,
tenger, vértenger gyűlt belőle
mérhetetlen mély és örök
mint Jézus vére, a világot
megváltó istenemberé.
Az ő vére a legyalázott
szegény Solymosi Eszteré!

A költő pszichológiai terminusokkal élve összekapcsolta a „Fölöttes Énhez” és az „Ösztön Én”-hez kötődő előítéleteket. A hírhedt vers analitikus elemzésében olvasható: „A titokzatos zsidó test és lélek a legkülönfélébb vágyak, félelmek, szorongások, büntudatok kivetítésének projekciós ernyőjévé vált, lehetővé tette a világ kettéhasítását jóra és rosszra. A zsidóságnak tulajdonított ártó szándék így módon az antiszemita ember tudattalanjának tükörképét mutatja.”²³ Gartner Pál pszichológus tapasztalatok alapján állította, hogy a harmincas évek Magyarországán még a „keresztény-nemzeti” középosztály magas iskolai végzettségű tagjainak szocializációjában is szerepet játszott a vérvád népi hiedelme. Ez különféle közvetítéssel, olykor a cselédeken, illetve a paraszti származású háztartási alkalmazottakon keresztül jutott el hozzájuk. A kiváló analitikus 1943 tavaszán megjelent könyvében írta le a jelenséget. „Diplomás – magasabb

egyetemi pozíciójú férfibeteg egyik analitikus órán regresszív félelmi érzések közepette megkérdezi: mi az igazság a vérvádból? Az analitikus érdeklődésére kérdését azzal indokolja, hogy négyesztendőskorában egyik háztartási alkalmazottjuk a következőket mondta: 'Ne menjen ki az úrfi az utcára, mert húsvét van, ilyenkor a zsidók a keresztények vérének kenyerük sütéséhez. Elvágják a kislányok nyakát és úgy csorgatják a lisztbe a véruket.' A gyermek napokig nem mert kimenni a lakásukból, szüleinek nem mondta meg, hogy miért. Az alkalmazott ti. fenyegetésekkel megtiltotta, hogy elmesélje közléseit. Ezidőtől fogva többször voltak félelmetes álmai, amelyben a szomszéd szakállas zsidó szatócs támadt rá késsel. Az egész élményt elfelejtette, de később mindig haragudott a zsidókra, antiszemita volt. Ezt az esetet a sok közül, mint sablont emeltük ki. Mind a direkt megfélemlítés, mind a prelogikus gondolkodás nem csupán az antiszemitizmus, hanem minden egyes más kollektív gyűlölet-beállítottság pszichogenezisére is érvényes. (Fehérek négygyűlölete, az örménygyűlölet vagy a színes fajok fehér ember elleni gyűlölete.)"²⁴

A magyar társadalom jelentős részét a két világháború között hatalmában tartó, radikális és irracionális zsidógyűlölet mélyén ott lappangott a vérvád. Ami többször felszínre tört, primér formában elsősorban a falvakban és kisebb településeken, ahogy ezt Ormos Mária is elismerte. „Magyarországon az 1930-as években újra fellángoló antiszemitizmus változatos formákat öltött. Egyes kisebb településeken még mindig számítani lehetett a vérvádas történetek továbbélésére, de nagy valószínűsége van annak, hogy miként Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök felpanaszolta, a magyar parasztok nagy része békében megvolt és barátságosan együtt kvaterkázott a kocsmában a helybeli zsidókkal. Egyházi és egyház közeli körökben élt és terjedt a 'Krisztus-gyilkosok' és a kulturális ellentétek hangsúlyozása is, de mivel már olyan korról volt szó, melyben – Bangha Béla keserű szemrehányása szerint – 'nagyobb vallástalanságot már elképzelni sem lehetett', nem valószínű, hogy e tételek hatása messzire hatolhatott volna. Sokkal erőteljesebb volt, sőt, véleményem szerint meghatározóvá vált viszont a 'megélhetési' antiszemitizmus. A középrétegek fiai előtt az utak továbbra sem tágultak, hanem épp ellenkezőleg, inkább beszűkültek. A hagyományos pályák – közigazgatás, fegyveres testületek – nem tudták felszívni őket, az ágazatokba – részben felkészületlenségük okán – nem tudtak betörni. E rétegek, illetve e rétegek adott nemzedéke vált a zsidók háttérbe szorításának vagy egyesén kiszorításának legfőbb képviselőjévé.”²⁵

A Nyilaskeresztes Párt jelszavát, a „Zsidómentes Magyarországot!” az ébredők használták először, és a fehérterror idején született. Áttételes, de nyilvánvaló kapcsolatban állt a hagyományos népi előítéletekkel, az elfojtott, időnként mégis felszínre törő antiszemita hisztériával, ami már a 19. század utolsó harmadától kezdve rendszeresen erőt vett, elsősorban Kelet-Magyarországon, a parasztság bizonyos csoportjain. A holokauszt tömeglélektani gyökere nemcsak nálunk, de a szomszédos kelet-európai országokban is a zsidóktól való irracionális szorongás volt, a hozzájuk kötődő rémmesékkel és a rájuk épülő ideológiai

propagandával együtt. Ezt azonban a baloldali politika és sajtó képtelen volt kezelni, lebecsülte a jelentőségét. Manipulálását átengedte a német náciknak, és a támogatásukat élvező pártoknak, illetve mozgalmaknak. Ennek az lett a következménye, hogy a második világháború után, szembesülve a holokauszt közel hatmillió áldozatával a túlélő zsidók egy része maga is hisztérikusan reagált. Mivel a politika 1945 után következetesen „mellébeszél”, a közvélemény mindmáig nem volt képes racionális magyarázatot adni arra, hogyan következhetett be ez a történelemben páratlanul súlyos, és hatásában napjainkig érezhető tragédia. Az elfojtott, majd felszínre törő népi hisztéria 1944-ben a népiértást elősegítő kollektív pszichózis kialakulásához vezetett. Utána pedig, miután nem következett be a múlttal való szembenézés, újabb, évtizedekig tartó lappangó hisztériát generált a zsidó túlélők részéről. Megnyilvánulásait mi is érezhettük az 1989–90-es rendszerváltás után.

JEGYZETEK

- 1 A röplap szövegét az *Egyenlőség* 1918. szeptember 16-ai száma közölte felháborodott kommentárral.
- 2 http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&layout_id=25&Itemid=218&layout=datawiz-map&tmpl=datawiz#
- 3 Róbert Péter: Az önkéntes karhatalmi századok. In *100 éves a cionista mozgalom*. Budapest, 1997, Bethlen téri füzetek, 65.
- 4 Pelle János: A Csaba útja. In Pelle János: *Antiszemizmus és totalitarizmus*. Budapest, 1999, Józsoveg, 9–10.
- 5 Fazekas Csaba: Pohászka Ottokár és az Ébredő Magyarok Egyesülete. In *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Budapest, 2019, Milton Friedman Egyetem, 143.
- 6 Ungváry Krisztián: A Horthy rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemizmus Magyarországon. *Jelenkor*, 2012, 107.
- 7 Lásd Ladányi Andor: A Numerus Clausus törvény 1928. évi módosításáról. *Századok*, 1994/6.
- 8 Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora*. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó, 87.
- 9 Hermann Imre: *Az ember ősi ösztönei*. Budapest, 1984, Magvető, 361–362.
- 10 Ungváry Krisztián: *A Horthy rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemizmus Magyarországon*. Pécs–Budapest, 2012, Jelenkor, 9.
- 11 Végső István: *Kossuth városa a szélsőjobboldal markában – A nyilaskeresztes mozgalom Cegléden (1938–1944)*.
- 12 Fazekas Csaba: i. m. 160.
- 13 Haraszti György: *A magyarországi zsidóság annotált kronológiája a történeti Magyarország felbomlásától a második világháború végéig (1918–1945)*; kézirat.
- 14 Lásd Gyurgyák János: *Magyar fajvédők – Eszme és politikatörténeti tanulmány*. Budapest, 2012, Osiris.
- 15 Ormos Mária: Az antiszemizmus alakváltozásai a 20. században. In *A történelem vonatán Európa és Magyarország a 20. században*. Budapest, 2005, Múlt és Jövő, 193.
- 16 Kékesi Zoltán: *Ébredő emlékezet. Egy antiszemita kultusz története (1944/1964)*. *Apertúra*, 2017, Tél.
- 17 Paksá Rudolf: A Tiszaeszlári bűnper – Bary József vizsgálóbíró emlékiratai. *Kommentár*, 2012/4.
- 18 Erdei Ferenc: *Futóhomok. A Duna-Tisza köz földje és népe*. Budapest, 1937, Atheneum, 89.
- 19 John F. Montgomery követ a brit külügyminiszternek. Budapest. 1933. november 22. In Nathaniel Katzburg: *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943*. Budapest, 2002, Babel kiadó, 222.

- 20 Vitéz Kolozsváry-Borcsa Mihály: A zsidókérdés magyarországi irodalma. *Stádium*, 1943. 72.
- 21 Erős Ferenc: Gyermekijesztő dajkamese a vér, a vád...” Adalékok a vérvád pszichológiájához. In *Vérvádak üzenete*. Minoritás könyvek, 1977, 76. Továbbá Véri Dániel: A sakterpolkától az egészséges fejbőrig. A tisztaeszlelri vérvád zenei szubkultúrái. *Múlt és Jövő*, 2016/4.
- 22 Lásd erről Standeisky Éva: Bűnbocsánat. Erdélyi József pere és rehabilitációja. *2000 folyóirat*, 2001/6.
- 23 Erős Ferenc: „Gyermekijesztő dajkamese a vér, a vád...” – Adalékok a vérvád pszichológiájához. In *Vérvádak üzenete*. Minoritás könyvek 2. Budapest, 1996. 74.
- 24 Gartner Pál: *Válságos lelki élmények*. Budapest, 1943, 118–119.
- 25 Ormos Mária: i. m. 203–204.

